

HORVÁTH ANDREA

*Debreceni Egyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar, Nyíregyháza
Szociális és Egészségtudományi Alkalmazott Pszichológia Tanszék*

A társas orientációk alakulása felnőttkorban és nemi különbségeik*

Bevezető

A mindennapi életben az emberek, miközben saját érdekeik megvalósítására törekednek, szembekerülnek mások önérvényesítési késztetésével. Annak alapján, hogy a konfliktus milyen kimenetét preferálják önmaguk és a másik személy számára, különböző társasérték-orientációval lehet az embereket jellemezni (McClintock, 1972, 1978; Messick és McClintock, 1968). A társasérték-orientációk két dimenzióban ragadhatók meg: egyrészt a konfliktusban részt vevők („én” és a „másik”) dimenziójában, másrészt a nyereségek és veszteségek eloszlásában. A különböző tipológiák e két dimenzió különböző „területeit” fedik le. A leggyakrabban használt három- (pl. Deutsch, 1960; Van Lange és Kuhlman, 1994; Van Lange és mtsai, 1997), hat- (pl. Iedema és Poppe, 1995; Liebrand és mtsai, 1986; Messick és McClintock, 1968) és nyolckategóriás (McClintock és Van Avermaet, 1982; lásd még: Horváth, 2000) tipológiákban a nyereségek/veszteségek megadása intervallum skálán történik.

Ordinális szintű nyereség/veszteség feltételezése esetén a társas orientációk egységes rendszerbe foglalhatók Rapoport (1966, 1967) 2×2 -es játékokra vonatkozó eredményei alapján (részletesen lásd később). Társas orientációként határoztuk meg a személy preferenciáját bizonyos kimenetek iránt önmaga és a másik személy számára, amely akkor jelenik meg, amikor a személy enged a négy játékot jellemző pszichológiai nyomás valamelyik típusának. Kutatásunkban a következő társas orientációkat használtuk (a rapoporti játékhelyzetek nevei alapján):

- mártír: a másik személyt jutalmazza, önmagát bünteti,
- hős: mindkettőjüket jutalmazza, de a másik személyt nagyobb mértékben,
- vezető: mindkettőjüket jutalmazza, de önmagát nagyobb mértékben, mint a másikat,
- kizsákmányoló: önmagát jutalmazza, a másikat bünteti.

Vizsgálatunk egyik célja Rapoport (1966, 1967) játékelméleti megközelítése alapján elkülöníthető négy társas orientáció (mártír, hős, vezető és kizsákmányoló) mérésére alkalmas skálák megalkotása volt.

* A kutatás az OTKA F30589 sz. pályázat támogatásával készült.

A pszichoszociális hangsúlyú elméletek szerint minden életszakaszban vannak sajátos fejlődési feladatok, melyek befolyásolják a személyiség fejlődését. Fialtal felnőttkorban az egyén egyik feladata egzisztenciájának megalapozása, melynek során számos olyan helyzettel találkozik, ahol másokkal versenyeznie kell, pl. jobb munkahelyért, állásért, partnerért (Levinson, 1986). Ennek a szakasznak a másik feladata, hogy az egyén éretté váljon egy meghitt kapcsolat kiépítésére, az elkötelezettségre, a másik elfogadására (Erikson, 1950, 1963, 1968, 1980 Erikson és mtsai, 1986). A középkorú felnőttek kapcsolatait az jellemzi, hogy mások igénylik az ő segítségüket (pl. házastárs, gyerek). Ennek a kornak a feladata tágabb értelemben arról szól, hogy az egyén képes-e létrehozni valamit, ami túléli őt (Kotre, 1984), aminek egyik lehetősége szülővé válni, és gyereket felnevelni (lásd még: Carver és Scheier, 1998). Akik sikeresen oldják meg e szakasz feladatát, azoknál kialakul a gondoskodás énképisége, ami kiterjed mindenre, amit az illető élete során létrehoz. Azok, akik nem képesek e feladat megoldására, énközpontú és énféltő személyiséggé alakulnak, akik csupán saját szükségleteikkel vannak elfoglalva, interperszonális kapcsolataikban nem segítenek azoknak, akik rájuk számítanak (Erikson, 1950, 1963, 1968, 1980 Erikson és mtsai, 1986). Az idős emberek nagy része másoktól válik függővé, nekik van szükségük mások segítségére (Levinson, 1986). Mivel a felnőttkori fejlődési feladatok szorososan összefüggenek az interdependens szituációk felnőttkori változásaival, felmerül annak a lehetősége, hogy a felnőttkori fejlődési feladatok alakítják a TO-t. Éppen ezért, kutatásunk másik célja a négy társas orientáció felnőttkori alakulásának vizsgálata volt.

A társadalom formális és informális szabályokkal, normákkal szabályozza, hogy a nőknek és a férfiaknak milyen szerepet kell betölteniük, és milyen személyiségjellemzőkkel kell rendelkezniük (Andorka, 1997a; Atkinson és mtsai, 1997; H. Sas 1988). A nemi szerepek szerint a nők feladata elsősorban a gyermeknevelés, a család életének szervezése, a férfiak dolga pedig a család anyagi biztonságának megteremtése, a társadalmi részvétel (Parsons és Bales, 1955; lásd még: Andorka, 1997a; Bagdy, 1977; Buda, 1974; H. Sas, 1988; Ranschburg, 1981). A társadalom férfiakra és nőkre vonatkozó tulajdonságainak elvárását a nemi sztereotípiák testesítik meg, melyek szerint a férfiak agresszívebbek, függetlenebbek, versengőbbek és magabiztosabbak a nőknél, a nők pedig a férfiaknál gondoskodóbbak, kedvesebbek, alárendelődőbbek, altruistábbak, és mások szükségleteire jobban odafigyelők (Bergen és Williams, 1991; Leuptow, 1985; Rosenkrantz és mtsai, 1968; Ruble, 1983; lásd még: Durkin, 1997a,b; H. Sas 1988; Ranschburg, 1981). Számos kutatás eredménye szerint a nemi szocializáció folyamatában az elsődleges és másodlagos szocializációs szintek igyekeznek a nemi sztereotípiáknak megfelelően nevelni a gyerekeket, a szülők másképpen bánnak különböző nemű gyermekeikkel, jutalmazták, illetve büntetik a nemnek megfelelő, illetve azzal ellentétes viselkedést (pl. Fagot, 1978; Fagot és mtsai, 1992; Caldera és mtsai, 1989; Maccoby és Jacklin, 1974; Ranschburg, 1996; Rheingold és Cook, 1975; lásd még: Atkinson és mtsai, 1997; Somlai, 1997). A legtöbb társadalomban a fiúkat határozottságra, teljesítményorientációra, versengésre,

a lányokat pedig gondoskodásra, engedelmességre neveli a környezet (Losh-Hesbart, 1987; lásd még: Aronson, 1987a, b; Atkinson és mtsai, 1997; Somlai, 1997). A kortársak, a gyerekkönyvek és a tv-műsorok szintén fontosak a nemi sztereotípiák és szerepek fennmaradásában (Durkin, 1985, 1986; Jacklin és Maccoby, 1978; Sternglanz és Serbin, 1974; lásd még: Aronson, 1987a, b; Atkinson és mtsai, 1997). Ezek az eredmények azt sugallják, hogy a nem és a társas orientáció között összefüggés áll fenn. Bár a nemi különbségeket vizsgáló kutatások számos ellentmondást tartalmaznak (lásd: Durkin, 1997a, b), a háromkategóriás tipológiát (amely a proszociális, az individualista és a versengő társasérték-orientációkat¹ különíti el) alkalmazó eddigi kutatások eredményei szerint a nők között a proszociális társasérték-orientáció gyakoribb, mint a férfiak között, és a férfiak között az individualista társasérték-orientáció gyakoribb, mint a nők között (pl. McClintock és Liebrand, 1988; Van Lange, 1992; Van Lange és mtsai, 1997). Kutatásunk harmadik célja a rapoportri (1966, 1967) tipológia alapján elkülöníthető négy társas orientáció nemi különbségeinek vizsgálata volt.

A társas orientáció és a játékelmélet

A mindennapi élet konfliktusainak kimenete során a résztvevők közelítőleg sem tudják megmondani, hogy hány forintot nyertek vagy vesztek. Valószínű, hogy csak azt tudják megmondani, hogy az egyikük kicsit vagy nagyon „jól járt”, míg a másik kicsit vagy nagyon „rosszul járt”. Az emberek tehát csak azt észlelik, hogy a konfliktus kimeneteként valamelyikük kevesebbet vagy többet „nyert”, illetve „veszített”, mint a másik. Ez azt jelenti, hogy a nyereség és veszteség mértéke ordinális szintű (legnagyobb, másik legnagyobb stb.). Éppen ezért kutatásunkban a társas orientációk egy másfajta tipológiáját alkalmaztuk, melyben a nyereségek és veszteségek mértéke ordinális szintű.

Ordinális szintű nyereségek/veszteségek esetén azok „nagyságrendje” (legnagyobb, másik legnagyobb és így tovább) határozza meg a társas orientációt. Ebben az esetben a nyereségek/veszteségek rangsorba rendezettek (hasonlóan az intervallum skálához), de a köztük levő távolság csupán relatív viszonyt, és nem egyenlő távolságot (mint az intervallum skála) fejez ki. Ez azt jelenti, hogy az egyes orientációkat az kü-

¹ Proszociális társasérték-orientációnak nevezik az együttműködő (maximalizálni a saját és a másik nyereségét), az altruista (maximalizálni a másik nyereségét anélkül, hogy a saját nyereségével foglalkozna), az egyenlőségre törekvő (minimalizálni a különbséget a saját és a másik nyeresége között) és a maximin (maximalizálni annak a személynek a nyereségét, aki a legkevesebbet kapja) orientációkat.

Individualista társasérték-orientáció: maximalizálni a saját nyereséget anélkül, hogy a másik nyereségével foglalkozna.

Versengő társasérték-orientáció: maximalizálni a különbséget a saját és a másik nyeresége között azért, hogy a saját nyereség nagyobb legyen.

löníti el, hogy a nyereségek/veszteségek dimenzióiban viszonylag kisebb vagy nagyobb mértékben jellemezhetők.

A mindennapi konfliktusoknak gyakran több lehetséges kimenete is van. Ha azonban a kétszemélyes konfliktus leegyszerűsíthető, és a résztvevők egymástól függetlenül csupán két alternatíva (X és Y) között választhatnak, valamint a nyereségek/veszteségek mértéke ordinális szintű, a konfliktus modellálható a 2×2 -es játékokkal (Rapoport, 1966, 1967). A 2×2 -es játékok nem konstans összegűek (vagyis az egyik játékos nyeresége nem vonja maga után a másik játékos hasonló mértékű veszteségét), szimmetrikusak (a játékosok hasonló viselkedése hasonló következményekkel jár), és konfliktusosak, vagyis kevert motiváltságúak (a játékosok a partner viselkedésétől függően vagy függetlenül egyszerre lehetnek egyoldalúan nyereségre törekvők vagy az együttműködésben bízók).

Összesen 12 szimmetrikus 2×2 -es játék létezik, melyek közül négy hordoz magában pszichológiai konfliktust, mert a játékosokra nehezedő „pszichológiai nyomás” négy típusát mutatják meg (Rapoport, 1966, 1967): „mártír”, „hős”, „vezető” és „kizsákmányoló”. Mivel a játékok különböző neveken szerepelnek az egyes szerzőknél, megadjuk az egyéb elnevezésüket is:

- mártír vagy Fogoly-dilemma,
- hős vagy „Vezérürü”, vagy „Miért éppen én?”,
- vezető vagy „nemek harca”, illetve „jóindulatú kakas”,
- kizsákmányoló vagy „csirkejátzsma”, illetve „Gyáva nyúl” (Faragó és Joó, 1982; Mérő, 1996; Münnich és Münnich, 1991; Rapoport és Chammah, 1966; Takács és mtsai, 1998).

Az 1. ábrán ezt a négy 2×2 -es játékot ábrázoljuk mátrix formában. Az első játékos a sorjátékos, a második az oszlopjátékos. A mátrixban az első jel a sorjátékos eredményét mutatja, a második az oszlopjátékosét. Az ordinális nyereségeket/veszteségeket a következő módon jelöljük: 4 = nagy (maximális) nyereség, 3 = kis nyereség, 2 = kis veszteség, 1 = nagy (maximális) veszteség.

1. ábra. A 2×2 -es játékok ábrázolása mátrix formában

		Mártír játék			Hős játék		
		Oszlopjátékos			Oszlopjátékos		
		X	Y		X	Y	
Sor-játékos	X	2, 2	4, 1	Sor-játékos	X	2, 2	4, 3
	Y	1, 4	3, 3		Y	3, 4	1, 1
		Vezető játék			Kizsákmányoló játék		
		Oszlopjátékos			Oszlopjátékos		
		X	Y		X	Y	
Sor-játékos	X	2, 2	3, 4	Sor-játékos	X	3, 3	2, 4
	Y	4, 3	1, 1		Y	4, 2	1, 1

A „maximin” az a stratégia, amelyik minimalizálja a játékos veszteségét abban az esetben, ha veszítenie kell (Rapoport, 1966, 1967). Ha mindkét játékos a „maximin” stratégiát választja, ennek eredményeként jön létre az ún. „természetes kimenet” (XX választási kombináció, lásd: minden mátrix bal felső cellája), vagyis a két játékos döntésének következményeként a nyereségeknek és veszteségeknek az a változata áll elő, melyben mindkét fél elkerüli azt a választást, amely által őket a legnagyobb veszteség érheti (ez a legkisebb rossz). Azonban a játékosokat az individuális racionalitás (vagyis a saját haszon maximalizálása, akár a másik játékos kárára is) vagy a kollektív haszon elérésére törekvés egyaránt motiválhatja. Tulajdonképpen ez a „pszichológiai nyomás” (együttműködni vagy versenyezni, kockáztatni vagy óvatosnak lenni, egyéni hasznot maximalizálni vagy akár még áldozatot is hozni a közös haszonért) adja a matematikailag megfogalmazott konfliktusok pszichológiai jelentőségét, a pszichológiai dilemma magvát.

Három játékban (vezető, kizsákmányoló, hős) a természetes kimenettől való eltérést az motiválja, hogy az a játékos, aki eltér, kedvezőbb kimenetet eredményez önmaga számára, mert így nagyobb nyereségre tud szert tenni, ha a másik nem tér el. Azonban ha mindkét játékos eltér a természetes kimenettől, mindketten a legtöbbet veszítik (YY választási kombináció, lásd: minden mátrix jobb alsó cellája). A negyedik játékban (mártír) egyik játékos sem motivált a természetes kimenettől való egyoldalú eltérésre, mert abban az esetben az, aki eltér, a legkedvezőtlenebb kimenethez juttatja önmagát (a legtöbbet veszíti), de a másikat a legkedvezőbb kimenethez juttatja (a maximumot nyeri). Ugyanakkor, ha mindketten eltérnek a természetes kimenettől, – bár nem a maximumot, de – mindketten nyernek. (Láthatjuk, hogy a játékok nevei azokra a következményekre utalnak, melyek akkor jönnek létre, mikor az egyik vagy a másik játékos eltér a természetes kimenettől, míg a másik nem, vagyis nem változtat, ragaszkodik az alaphelyzethez. A „kizsákmányoló” játék neve pl. azt jelzi, hogy ha az egyik játékos eltér a természetes kimenettől, míg a másik nem, akkor az előző játékos „kizsákmányolja” az alaphelyzethez ragaszkodó társát, mivel ő jutalmazza önmagát, de bünteti a társát.)

Amikor a sorjátékos egyoldalúan 'Y'-t választja, és az oszlopjátékos 'X'-et, vagyis a sorjátékos egyoldalúan eltér a természetes kimenettől, míg az oszlopjátékos nem, (lásd: minden mátrix bal alsó cellája), a sorjátékos enged a „pszichológiai nyomásnak”, és a négy játékban a következő négy kimenetet részesíti előnyben:

- „mártír” játékban: a másikat jutalmazza, míg önmagát bünteti, vagyis önmagát nagy veszteséghez, az oszlopjátékost nagy nyereséghez juttatja ('1,4' kimenet),
- „hős” játékban: mindkettőjüket jutalmazza, de a másikat nagyobb mértékben, mint önmagát, vagyis mindkettőjüket nyereséghez juttatja, de az oszlopjátékost nagyobb mértékű nyereséghez juttatja, mint önmagát ('3,4' kimenet),
- „vezető” játékban: mindkettőjüket jutalmazza, de önmagát nagyobb mértékben, mint a másikat, vagyis mindkettőjüket nyereséghez juttatja, de önmagát nagyobb mértékű nyereséghez juttatja, mint az oszlopjátékost ('4,3' kimenet),

- „kizsákmányoló” játékban: önmagát jutalmazza, és a másikat bünteti, vagyis önmagát nagy nyereséghez, az oszlopjátékost kis veszteséghez juttatja ('4,2' kimenet).

Kutatásunkban mártír, hős, vezető és kizsákmányoló társas orientációként definiáljuk (és a továbbiakban TO-val rövidítjük), amikor a négy játékhelyzetben valamelyik játékos enged a négy pszichológiai nyomás valamelyik típusának (vagyis a játékos eltér a természetes kimenettől), és a fent említett kimenetek valamelyikét preferálja.

Vizsgálat

A kutatás céljai és hipotézisei

Vizsgálatunkban ordinális szintű nyereséget, illetve veszteséget feltételeztünk, és egyik célunk Rapoport (1966, 1967) játékelméleti megközelítését alkalmazva a négy TO (mártír, hős, vezető, kizsákmányoló) mérésére négy megbízható és valid skála megalkotása volt. Elfogadva, hogy a nyereségek, illetve veszteségek ordinális szintű skálán mérhetők, és így a Rapoport-típusú tipológia alkalmazható, feltételezzük, hogy a négy TO kérdőíves módszerrel, skálákkal mérhető.

Az eddigi kutatások eredményei összhangban állnak a nemi sztereotípiákkal és a nemi szerepekkel: a nők között a proszociális társasérték-orientáció gyakoribb, mint a férfiak között, és a férfiak között az individualista társasérték-orientáció gyakoribb, mint a nők között (pl. McClintock és Liebrand, 1988; Van Lange, 1992; Van Lange és mtsai, 1997). Egy előző kutatás eredményei szerint a felnőttkor előrehaladtával a proszociális társasérték-orientáció előfordulása nő, míg az individualista és versengő társasérték-orientáció előfordulása csökken (Van Lange és mtsai, 1997). Kutatásunk második és harmadik célja a TO-k nemi különbségének és felnőttkori alakulásának vizsgálata volt. Az eddig eredmények alapján feltételezhetjük, hogy:

- a férfiak inkább jellemezhetők a saját érdeket előtérbe helyező (kizsákmányoló és/vagy vezető) TO-kal, mint a nők, és a nők inkább jellemezhetők a saját érdeket háttérbe helyező (mártír és/vagy hős) TO-kal, mint a férfiak,
- a felnőttkor előrehaladtával az emberek inkább jellemezhetők a saját érdeket háttérbe helyező (mártír és/vagy hős) TO-kal, és kevésbé jellemezhetők a saját érdeket előtérbe helyező (vezető és/vagy kizsákmányoló) TO-kal.

Az eddigi vizsgálatokban a nemi és a felnőttkori különbségeket külön-külön vizsgálták. Mivel azonban az embereket egyaránt jellemzi a nemük és a koruk, szükséges, hogy e két változó együttes hatását vizsgáljuk. Kutatásunk negyedik célja az eddigi vizsgálatoktól eltérően a nem és a kor hatásának együttes vizsgálata volt, vagyis arra kerestük a választ, hogy a felnőttkor előrehaladtával a nemek között van-e különbség a négy TO-ban. A kor és nem együttes hatását a társasérték-orientációra eddig nem vizsgálták, ezért hipotéziseinket a nemre és korra vonatkozó (rész)eredmények és az elméleti háttér alapján fogalmaztuk meg. A nők esetében a nemi szocializáció folyamatában érvényesülő nemi sztereotípiák, a női szerep és a felnőttkori fejlődési fel-

adatok egyaránt a saját érdek háttérbe helyezését sugallják, és az eddigi eredmények ezt igazolják. A férfiak esetében azonban a nemi sztereotípiák és a férfi szerep a saját érdek előtérbe helyezését, míg a felnőttkori fejlődési feladatok a saját érdek háttérbe szorítását sugallják, ezért több hipotézis merül fel. A nemi sztereotípiákból és szerepekből kiindulva feltelezhetjük, hogy a felnőttkor előrehaladásával a:

- nők inkább jellemezhetők a saját érdeket háttérbe helyező (mártír és/vagy a hős) TO-kal, mint a férfiak,

- férfiak inkább jellemezhetők a saját érdeket előtérbe helyező (vezető és/vagy kizsákmányoló) TO-kal, mint a nők.

A felnőttkori fejlődési feladatokból kiindulva feltételezhetjük, hogy a felnőttkor előrehaladásával a férfiak és a nők egyaránt:

- inkább jellemezhetők a saját érdeket háttérbe helyező (mártír és/vagy a hős) TO-kal, mint a saját érdeket előtérbe helyező (vezető és/vagy kizsákmányoló) TO-kal.

Módszerek

A vizsgált személyek

A vizsgálatban 421 személy vett részt (168 férfi és 246 nő), 16 évestől 66 éves korig (átlag életkor = 29 év): 161 főiskolai/egyetemi hallgató (DOTE Egészségügyi Főiskolai Kar, Nyíregyháza Mezőgazdasági Főiskola, Nyíregyháza és Kossuth Lajos Tudományegyetem), valamint 260 aktív kereső. A kérdőív kitöltése személyes megkeresés útján történt.

A kutatás menete

Az eddigi kutatásokban a vizsgált személyek társasérték-orientációját általában lebontott játzmák sorozatával vizsgálták, melyekben lebontott nyereségmátrixszal szemléltetik a felek lépéseinek összes lehetséges kombinációját (pl. Messick és McClintock, 1968; Van Lange és Kuhlman, 1994; Van Lange és mtsai, 1997), és a kimeneteket pénzüsszegre (pl. Iedema és Poppe, 1995) vagy pontszámokra (pl. Van Lange és Kuhlman, 1994; Van Lange és mtsai, 1997; lásd még: Grzelak, 1997) redukálják. Ez a módszer azonban kevésbé életszerű, ezért kutatásunkban más módszert alkalmaztunk: a társas orientációkat önbeszámoló kérdőívben mindennapi különböző életszerű helyzeteket szimuláló tétel sor segítségével demonstráltuk. Ennek a módszernek az egyik előnye, hogy rövid időn belül sok ember bevonható a vizsgálatba, másrészt, az életszerűség révén relevánsabb információt kaphatunk az emberek társas orientációjáról.

Első lépésként 84 tételt gyűjtöttünk össze, melyek a négy játékhelyzetben a természetes kimenettől való egyoldalú eltérést (YX választási kombináció) mint négy társas orientációt jelenítették meg viselkedési szinten. Ezt a 84 tételből álló listát 5 független személynek adtuk oda (3 pszichológus, 1 matematikus és 1 egyetemi hallgató, közülük három nő és két férfi), s arra kértük őket, hogy csoportosítsák az egyes mondatokat a következő definíciók alapján:

- Az „A” csoportba tegye azokat az állításokat, melyek tartalmával ha egyetért valaki, az azt fejezi ki, hogy az illető a döntése során a másik embert „jutalmazza”, míg önmagát „bünteti”.

- A „B” csoportba tegye azokat az állításokat, melyek tartalmával ha egyetért valaki, az azt fejezi ki, hogy az illető a döntése során önmagát „jutalmazza”, míg a másik embert „bünteti”.

- A „C” csoportba tegye azokat az állításokat, melyek tartalmával ha egyetért valaki, az azt fejezi ki, hogy az illető a döntése során önmagát és a másik embert is „jutalmazza”, de önmagát jobban.

- A „D” csoportba tegye azokat az állításokat, melyek tartalmával ha egyetért valaki, az azt fejezi ki, hogy az illető a döntése során önmagát és a másik embert is „jutalmazza”, de a másikat jobban.

- A kijelentéseket lehetőleg egy (az A, B, C, D közül az egyik) kategóriába sorolja úgy, hogy írja rá a cédulákra a kategória betűjelét! Ha valamelyik tétel Ön szerint több kategóriába is beleillik, jelölje azokat a kategóriákat a megfelelő betűjelekkel; ha pedig nem tudja besorolni egyik kategóriába sem, ne írjon rá semmit!

Az „A” csoport definíciója a „mártír”, a „B” csoport definíciója a „kizsákmányoló”, a „C” csoport definíciója a „vezető”, a „D” csoport definíciója a „hős” TO-t határozta meg.

Teljes egyetértés (az öt bíráló és a mi véleményünk között) a kizsákmányoló kategóriában volt, mindegyik bíráló az általunk kizsákmányoló TO-nak vélt összes tételt (22) ebbe az osztályba sorolta. Az általunk mártír TO-nak vélt jellemző tételek nagy részét a bírálók szintén mártírnak ítélték meg, csupán néhányat soroltak a hős TO-k közé. A vezető TO megítélésénél szintén nagy volt a megegyezés mértéke, azonban néhányat közülük a bírálók mártír, hős és kizsákmányoló TO-nak ítélték meg. A legkisebb egyetértés az általunk hős TO-nak vélt tételek megítélésénél volt: többet a bírálók a mártír, míg néhányat a vezető TO-ra tartottak jellemzőnek.

Ezek után (a bírálók véleményét, indoklását meghallgatva) néhány tételt átfogalmaztunk és kettőt elhagytunk. A végleges tételsor 82 tételt tartalmaz, melyek közül 20 a mártír, 20 a hős, 20 a vezető és 22 a kizsákmányoló TO-t jellemzi. A vizsgált személynek a kérdőív kitöltése során azt kellett jeleznie, hogy mely tételt tartja önmagára nézve igaznak.

Eredmények

A társas orientáció skáláinak kialakítása

Mind a négy TO-ra kialakítottunk egy-egy skálát. A skálák kialakítására a tétel-válasz elmélet (IRT: item response theory) 2-paraméteres logisztikus modelljét választottuk (Horváth, 1997; Lord, 1980; Mislewsky és Bock, 1990; Münnich, 1998). A 2-paraméteres modell egy hipotetikus modell, amit tesztelni kell, vagyis konkrét adatok alapján lehet eldönteni, hogy alkalmazható-e az adott célra. A modellben a szemé-

lyeket a személyes orientációjuk „erősségével”, a tételeket az általuk kifejezett TO „erősségével”, illetve az ún. elkülönítési erejükkel paramétereztük. Az általunk készített tételek statisztikailag jól illeszkednek mind a négy TO esetén a modellre. Az IRT keretein belül a modellre való illeszkedés biztosítja a szerkezeti validitást, a megbízhatóságnak pedig nincs egyetlenegy mérőszáma, mivel az a dimenzió különböző pontjain eltérő lehet. Az összehasonlíthatóság kedvéért a Cronbach-féle alfa, a Guttman-féle lambda² és a theta megbízhatósági értékeket is kiszámoltuk (1. táblázat). Mindezekből következik, hogy a további elemzések alapját, vagyis a személyek TO-jának „erősségét” megbízhatóan skáláztuk.

1. táblázat. IRT elemzésen alapuló skálák

Társas orientáció	Tételszám	χ^2	df	p	α	λ_2	
Mártír	20	159.2	150	0.289	0.7845	0.7905	0.7971
Hős	18	146.5	130	0.152	0.7092	0.7159	0.7201
Vezető	20	167.3	141	0.064	0.7402	0.7515	0.7561
Kizsákmányoló	21	99.8	81	0.070	0.8287	0.8355	0.9020

A tételeket erősségi mutatójuk szerint sorba rendeztük. Ez azt jelenti, hogy minél nagyobb egy tétel „erősségi” mutatójának értéke, annál „nehezebb” azt egy átlagos embernek elfogadni. Például, ha valaki elfogadja azt a tételt, hogy „Még akkor sem álllok ki a magam igaza mellett másokkal szemben, ha tudom, hogy nekem van igazam, ne-hogy megbántsak valakit” (lásd: 2. táblázat), akkor ezt a személyt nagyon „erősen” jellemzi a mártír TO. Természetesen vannak olyan emberek, akik egy „könnyebb” tételt (pl. „Előfordul, hogy mások kihasználnak”, lásd: 2. táblázat) még el tudnak fogadni, de az előbb említettet már nem. A vizsgált személy TO paramétere pontosan az ő elfogadásának mértékére, illetve az adott dimenzióban való „elhelyezkedésére” utal, azaz azt fejezi ki, hogy az adott TO dimenziójában hol helyezkedik el az illető. Ha egy személy paraméterének értéke az előző példánkban nagyobb, mint 1.915 (ez a legerősebb tétel mutatója, lásd: 2. táblázat), akkor ő nagyon erősen mártírként jellemezhető. Ha viszont paraméterének értéke kisebb, mint 0.042, de nagyobb, mint -0.122, akkor ő egy átlagos mártírként jellemezhető. Minél alacsonyabb a személy paraméterének értéke, annál kevésbé tartja a mártír tételeket önmagára jellemzőnek, vagyis annál kevésbé jellemezhető mártírként.

A modell szerint a következő tételek jellemzik a legjobban a négy TO-t (2–5. táblázatok).

2. táblázat. A mártír TO-t legjobban jellemző tételek választási gyakorisága, „erőssége” és elkülönítése

Tételek	A választás		A tétel	
	gyakorisága	%	erősségi mutatója	elkülönítési mutatója
Még akkor sem állok ki a magam igaza mellett másokkal szemben, ha tudom, hogy nekem van igazam, nehogy megbántsak valakit.	57	13.6	1.915	1.200
Vizsgán akkor is segítenék a társamnak, ha emiatt én kapnék rosszabb jegyet.	73	17.4	1.501	1.371
Számomra a legfontosabb az, hogy mások jól érezzék magukat, még ha ez nekem nem is jó.	77	18.3	1.222	1.887
Akkor is segítek másoknak, ha az számomra kedvezőtlen.	137	36.6	0.555	2.682
Gyakran teszek meg olyan dolgokat, amelyek másoknak örömet okoznak, bár nekem nehezemre esik a megvalósításuk.	208	49.5	0.042	1.356
Akkor is elviszek (elvinnék) valakit kocsival az úti céljához, ha az nekem nehezemre esik (esne).	223	53.1	-0.122	1.111
Előfordul, hogy mások kihasználnak.	260	61.9	-0.582	0.979
Ha valamilyen szívességet kérnek tőlem, akkor is nehezen utasítom el, ha az nekem kellemetlen.	298	71.0	-0.909	1.256

3. táblázat. A hős TO-t legjobban jellemző tételek választási gyakorisága, „erőssége” és elkülönítése

Tételek	A választás		A tétel	
	gyakorisága	%	erősségi mutatója	elkülönítési mutatója
Társasjátékban hagyom, hogy más nyerjen, de arra ügyelek, hogy ne én legyek az utolsó.	70	16.7	2.702	0.644
Ha probléma merül fel, szívesen beavatkozom a helyzetbe, és szót emelek a többiek érdekéért.	196	46.7	0.156	1.053
Társaságban szívesen vállalkozom tréfás feladatok elvégzésére azért, hogy mások jól érezzék magukat.	199	47.4	0.128	0.995
Nem zavar, ha mások valamiből több hasznot húznak, mint én.	204	48,5	0.075	0.911
Munkám során mások érdekeit maximálisan figyelembe veszem, de igyekszem, hogy kárt ne okozzak magamnak.	244	58.1	-0.434	0.867
Szívesen elviszem (elvinném) a kocsimon ismerőseimet uticéljukhoz.	323	76.9	-1.290	1.155
Tűz esetén, ügyelve a magam biztonságára, habozás nélkül részt vennék a mentésben.	347	82.6	-1.549	1.284

4. táblázat. A vezető TO-t legjobban jellemző tételek választási gyakorisága, „erőssége” és elkülönítése

Tételek	A választás		A tétel	
	gyakorisága	%	erősségi mutatója	elkülönítési mutatója
Ha valaki szívességet kér tőlem, mielőtt döntenék, megfontolom, hogy nekem származik-e belőle előnyöm.	31	7.4	2.185	1.507
Csak akkor képviselem a közösség érdekeit, ha abból nekem is származik hasznom, nem csak a közösségnek.	59	14.0	1.830	1.227
Ha üzletelnék a barátaimmal, úgy intézném, hogy én járjak a legjobban, de a többieknek is legyen nyeresége.	143	34.0	0.629	1.491
Ha közös problémák merülnek fel, kikérem a társaim véleményét is, de a saját szempontjaimnak nagyobb jelentőséget tulajdonítok.	197	46.9	0.140	1.633
Ha bármiben döntenem kell, figyelembe veszem a többiek érdekeit is, de elsősorban a saját érdekeimet tartom szem előtt.	218	51.9	-0.032	1.680
Előfordult már, hogy másoknál többet szereztem meg valamiből, de arra ügyeltem, hogy mások is elégedettek legyenek.	229	54.5	-0.185	1.086
Munkám során saját érdekeim megvalósítását tartom a legfontosabbnak, de ügyelek arra, hogy mások is elégedettek legyenek.	278	66.2	-0.649	1.336
Segélyakciókon csak olyan ruhákat adok oda, melyeket én már nem használlok, de még jó állapotban vannak.	305	72.6	-2.089	0.491

5. táblázat. A kizsákmányoló TO-t legjobban jellemző tételek választási gyakorisága, „erőssége” és elkülönítése

Tételek	A választás		A tétel	
	gyakorisága	%	erősségi mutatója	elkülönítési mutatója
Hajlamos vagyok döntéseim során mások érdekeiről megfeledkezni.	55	13.1	1.483	1.995
Fontosnak tartom, hogy ha valamit el akarunk érni az életben, nem szabad másokkal foglalkozni.	61	14.5	1.523	1.674
Néha „átgázolok” másokon.	71	16.9	1.339	1.762
Ha esélyem lenne sok pénzt szerezni, nem foglalkoznék mások érdekeivel, úgy csinálnám, ahogy a nekem legjobb.	77	18.3	1.267	1.745
Néha úgy érzem, önző vagyok, és csak a saját érdekeimet keresem.	129	30.7	0.790	1.434

A társas orientációk alakulása felnőttkorban és nemi különbségei

A négy TO átlagainak nemek közötti különbsége mutatja, hogy a nők között a mártír, a vezető és a kizsákmányoló TO-k átlagértéke alacsonyabb, és a hős TO átlagértéke magasabb, mint a férfiak között (6. táblázat).

6. táblázat. Férfiak és nők közötti különbség a négy TO átlagaiban

Társas orientáció	Nem	Átlag	Szórás
Mártír	Férfi	0.044	1.033
	Nő	-0.018	0.967
	Total	0.006	0.993
Hős	Férfi	-0.002	1.100
	Nő	0.012	0.933
	Total	0.006	1.000
Vezető	Férfi	0.266	1.015
	Nő	-0.141	0.959
	Total	0.018	1.000
Kizsákmányoló	Férfi	0.350	1.171
	Nő	-0.219	0.814
	Total	0.004	1.007

N = 407, Férfi = 159, Nő = 248

Annak érdekében, hogy az életkor és a nem hatását a négy TO-ra külön-külön vizsgáljuk, kovarianciaanalízist végeztünk. Minden egyes TO-ra vizsgáltuk a nem és az életkor (= kovariáns), továbbá azok interakciójának hatását.

Az alminták közötti eltérések megmutatják, hogy a nemek közötti különbség szignifikáns-e a négy TO átlagaiban, és azt, hogy az életkornak, valamint az életkor és a nem interakciójának hatása szignifikáns-e a négy TO átlagértékére. A mártír TO átlagértéke szignifikánsan alacsonyabb a nők között, mint a férfiak között [$F(1, 406) = 9.053, p < 0.05$]. A nem és az életkor interakciójának szignifikáns hatása van a mártír TO átlagértékére [$F(1, 406) = 8.940, p < 0.05$] és a kizsákmányoló TO átlagértékére [$F(1, 406) = 6.555, p < 0.05$]. Ez azt jelenti, hogy a felnőttkor előrehaladtával a mártír és a kizsákmányoló TO-k átlagértékei szignifikánsan különböznek a férfiak és a nők között. Az életkornak szignifikáns hatása van a vezető TO átlagértékére [$F(1, 406) = 13.369, p < 0.001$], vagyis a felnőttkor előrehaladtával a vezető TO átlagértéke szignifikánsan változik.

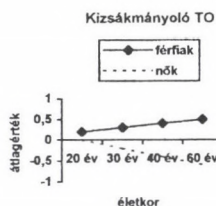
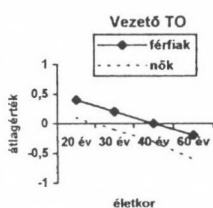
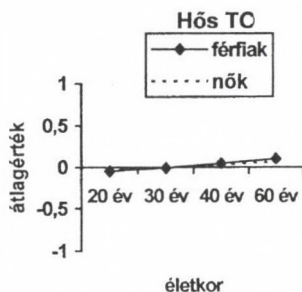
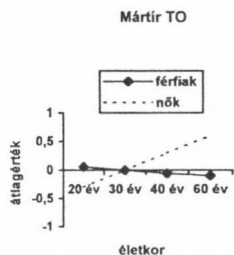
Annak érdekében, hogy kiderítsük, hogyan befolyásolja az életkor, a nem, továbbá az életkor és a nem interakciója a négy TO-t, megbecsültük a modell paramétereit (7. táblázat). A nők között a mártír TO átlagértéke alacsonyabb, mint a férfiak között, de az életkor előrehaladtával a nők között a mártír TO átlagértéke nő. Az életkor előrehaladtával a vezető TO átlagértéke a férfiak és a nők esetében egyaránt csökken. Az életkor előrehaladtával a kizsákmányoló TO átlagértéke csökken a nők kö-

zött. (Természetesen, ha a modellparamétereket a férfiakra vonatkoztatva számoljuk ki, akkor a férfiak között a mártír TO átlagértéke magasabb, mint a nők között, és az életkor előrehaladtával a férfiak között a mártír TO átlagértéke csökken, és a kizsákmányoló TO átlagértéke nő.)

7. táblázat. A nem és az életkor hatása a négy TO-ra

Függő változó (társas orientáció)	Paraméter		tandard hiba	t	Szign.
Mártír	Konstans	0.248	0.225	1.101	0.271
	Nem [= nő]	-0.877	0.292	-3.009	0.003
	Életkor	-0.007	0.007	-0.964	0.335
	Nem [= nő] * Életkor	0.028	0.009	2.990	0.003
Hős	Konstans	-0.187	0.231	-0.809	0.419
	Nem [= nő]	0.065	0.298	0.217	0.829
	Életkor	0.006	0.007	0.852	0.395
	Nem [= nő] * Életkor	-0.002	0.010	-0.173	0.863
Vezető	Konstans	0.705	0.222	3.171	0.002
	Nem [= nő]	-0.299	0.288	-1.040	0.299
	Életkor	-0.015	0.007	-2.102	0.036
	Nem [= nő] * Életkor	-0.004	0.009	-0.428	0.669
Kizsákmányoló	Konstans	0.110	0.221	0.498	0.619
	Nem [= nő]	0.117	0.286	0.409	0.683
	Életkor	0.008	0.007	1.156	0.248
	Nem [= nő] * Életkor	-0.024	0.009	-2.560	0.011

A következő illusztráció négy ábráján szemléltetjük a négy TO nemi különbségeinek alakulását az életkor előrehaladtával (lásd: Illusztráció). Az életkor előrehaladásával a mártír TO átlagértéke a nők között nő, a férfiak között csökken; a hős TO átlagértéke a nők és a férfiak között egyaránt enyhén emelkedik; a vezető TO átlagértéke mindkét nemnél csökken; és a kizsákmányoló TO átlagértéke a nők között csökken, a férfiak között nő.

Összefoglalás

Annak alapján, hogy az emberek a konfliktus milyen kimenetét preferálják önmaguk és a másik számára, különböző társasérték-orientációval lehet őket jellemezni (McClintock, 1972, 1978; Messick és McClintock, 1968). Kutatásunkban Rapoport (1966, 1967) 2×2 -es játékokra vonatkozó eredményei alapján felállított tipológiát alkalmaztunk, melyben a nyereségek és veszteségek mértéke ordinális. Társas orientációnak definiáltuk a személy preferenciáját bizonyos kimenetek iránt önmaga és a másik személy számára, amely akkor jelenik meg, amikor a személy enged a négy játékot jellemző pszichológiai nyomás valamelyik típusának.

Vizsgálatunk egyik célja a négy társas orientáció (mártír, hős, vezető, kizsákmányoló) mérésére alkalmas skála megalkotása volt. Kutatásunk eredményeként mind a négy társas orientációra kialakítottunk egy-egy skálát, melyek illeszkednek a 2-paraméteres logisztikus modellre. A társas orientáció tehát kérdőívvel, skálákkal is mérhető.

Az eddigi kutatásokban a társasérték-orientáció nemi és a felnőttkori különbségeit külön-külön vizsgálták. Eredményeik szerint a nők között a proszociális társasérték-orientáció gyakoribb, mint a férfiak között, és a férfiak között az individualista társasérték-orientáció gyakoribb, mint a nők között, és a felnőttkor előrehaladtával a proszociális társasérték-orientáció előfordulása nő, míg az individualista és versengő társasérték-orientációk előfordulása csökken (pl. McClintock és Liebrand, 1988; Van Lange, 1992; Van Lange és mtsai, 1997).

Kutatásunkat azonkívül, hogy a nem és a felnőttkor hogyan hat a négy TO-ra, kiterjesztettük e két változó négy TO-ra gyakorolt együttes hatásának vizsgálatára is. Eredményeink igazolják, hogy a nem és a felnőttkor interakciójának hatását a négy TO-ra (is) szükséges vizsgálni. Kutatásunk eredményei szerint a nők átlagosan kevésbé jellemzik önmagukat mártír TO-val, mint a férfiak. Ugyanakkor, az életkor előrehaladtával a nők egyre jobban jellemzik önmagukat mártír TO-val, mint a férfiak. A nők tehát a kor előrehaladtával egyre „mártírabbak”, mert a férfiaknál egyre jobban jellemzik önmagukat a konfliktus azon kimenetének preferálásával, mellyel önmagukat „büntetik”, de a másik személyt „jutalmazák”. Az életkor előrehaladtával a férfiak egyre jobban jellemzik önmagukat kizsákmányoló TO-val, mint a nők. A férfiak tehát a kor előrehaladtával egyre „kizsákmányolóbbak”, mert egyre jobban jellemzik önmagukat a konfliktus azon kimenetének preferálásával, mellyel önmagukat „jutalmazák”, de a másik személyt „büntetik”. Az életkor előrehaladtával a férfiak és a nők egyaránt egyre kevésbé jellemzik önmagukat vezető TO-val, vagyis a konfliktus azon kimenetének preferálásával, amivel önmagukat és a másik személyt egyaránt „jutalmazák”, de önmagukat nagyobb mértékben, mint a másikat. Mivel az eddigi vizsgálatokból hiányzik a nem és az életkor együttes hatásának vizsgálata a társasérték-orientációra, eredményeinket nem érdemes összevetni a korábbi kutatási eredményekkel.

Hogyan magyarázhatjuk ezeket az eredményeket? A férfiak és a nők a felnőttkori fejlődési feladatokat nemi szocializációjuknak megfelelően (összhangban a nemi szerepükkel), eltérő módon valósítják meg. A hagyományos nemi szerepek mintázatai az utóbbi évtizedekben részben megváltoztak (Ferge, 1999; Somlai, 1997). Ez a változás leginkább fiatal felnőttkorban figyelhető meg, mert ma már nem csupán a férfiak, hanem a nők szerepeibe is beletartozik a (tovább)tanulás, a pályaválasztás és a munkavégzés (Hurrelmann, 1994; lásd még: Somlai, 1997). Ebből következően, fiatal felnőttkorban a nők is (egyre inkább) feladatuknak tekintik, hogy a megfelelő partner megtalálása mellett önálló egzisztenciát teremtsenek (Andorka, 1997a; Erikson, 1950, 1963, 1968, 1980 Erikson és mtsai, 1986; Ferge, 1999; Hurrelmann, 1994; Levinson, 1986; lásd még: Somlai, 1997), melyhez szükséges, hogy a nemcsak a férfiak, hanem a nők is saját érdeküket előtérbe helyezték. Az egzisztencia megteremtése és a családalapítás után azonban a nemi szerepek többnyire stabilizálódnak (Somlai, 1997), és működésbe hoz(hat)ják (a társadalom elvárásának megfelelően) a hagyományos nemi szerepekhez kapcsolódó tulajdonságokat és viselkedésmódokat. A középkorú nők és férfiak egyaránt feladatuknak tekintik, hogy családjukról gondoskodjanak, de ezt nemi szerepüknek megfelelően különböző módon valósítják meg. A hagyományos feminin szerep szerint a nők legfőbb feladata a családi harmónia megteremtése, a család tagjairól való gondoskodás (Parsons és Bales, 1955; lásd még: Andorka, 1997a; Bagdy, 1977; Buda, 1974; H. Sas, 1988; Ranschburg, 1981), melynek megfelelően ma is a nők többsége végzi a gyermeknevelési és a háztartási feladatok többségét (Andorka, 1997a, b; Berardo és mtsai, 1987; Callan és Noller, 1987; Horne és Lupir, 1987; Hwang 1987; Losh-Hessebart, 1987; Walby, 1992; Wright és mtsai, 1992; lásd még: Durkin, 1997c; H. Sas, 1988; Somlai, 1997), és csak

kevesen kerülnek munkahelyükön vezető pozícióba (Ferge, 1999; Nagy, 1993; Walby, 1992; lásd még: H. Sas, 1988). A férfiak többsége a hagyományos maszkulin szerepnek (Parsons és Bales, 1955; lásd még: Bagdy, 1977; Buda, 1974; H. Sas, 1988; Ranschburg, 1981) megfelelően, fő feladatának a család anyagi biztonságának megteremtését tekinti, melynek elérése érdekében számos esetben továbbra is versengenie és „teljesítenie” kell. Következésképpen, az egzisztencia megteremtése és a családalapítás után a hagyományos nemi szerepek stabilizálódása a nőkben és a férfiakban egyaránt tovább erősíti a nemi sztereotípiáknak megfelelő viselkedést. Ezekkel összhangban a kor előrehaladtával a nők saját érdeküket háttérbe szorítják (önmagukat „büntetik”), és a másik személy érdekét helyezik előtérbe (a másikat „jutalmazák”), a férfiak pedig saját érdeküket előtérbe helyezve (önmagukat „jutalmazva”) a másik személy érdekét egyáltalán nem veszik figyelembe (a másikat „büntetik”).

Mindezek az adatok azt mutatják, hogy az egzisztencia megteremtése és a családalapítás után „a férfi és női szerepek alakításának hagyományos módja nagyjából változatlan maradt Magyarországon” (Ferge, 1999; Somlai, 1997; lásd még: Andorka, 1997a, b), és ez tovább erősíti a nemi sztereotípiák fennmaradását. Mivel a nemi szerepek és sztereotípiák a társadalom elvárását testesítik meg a nőkre és a férfiakra vonatkozó tulajdonságok és feladatok tekintetében, a további kutatásokban felmerül a szociális kívánatosságának való megfelelés kutatásának szükségessége a nemi különbségek vizsgálata során.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy kutatásunkban az emberek *általános* társas orientációjának nemi különbségét és felnőttkori alakulását vizsgáltuk. Mivel a társasérték-orientáció módosul, megnyilvánulása szituációnként eltérő lehet (Grzelak, 1981, 1982; Grzelak és mtsai, 1988; McClintock és Van Avermaet, 1982), ezek az eredmények szintén módosulhatnak, ha a társas orientáció alakulását pl. partnerkapcsolatban, szülő-gyerek kapcsolatban vizsgáljuk.

A kézirat elfogadva: 2001. július

Irodalom

- ANDORKA, R. (1997a): Kiemelt demográfiai csoportok: nők, idősek, fiatalok és gyermekek. In: R. ANDORKA: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ANDORKA, R. (1997b): Életmód. In: R. ANDORKA: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ATKINSON, R. L., ATKINSON, R. C., SMITH, E. E., és BEM, D. J. (1997): A pszichológiai fejlődés. In: R. L. ATKINSON, R. C. ATKINSON, E. E. SMITH, és D. J. BEM: *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ARONSON, E. (1987a): A tömegkommunikáció, a propaganda és a meggyőzés. In: E. ARONSON: *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ARONSON, E. (1987b): Az előítélet. In: E. ARONSON: *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- BAGDY, E. (1977): A szocializáció alapjai. In: BAGDY, E.: *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- BERGEN, D. J. and WILLIAMS, J. E. (1991): Sex stereotypes in the United States Revisited. *Sex Role*, 24, 413–423.
- BERARDO, D. H., SHEEMAN, C. L. and LESLIE, G. R. (1987): A residue of tradition: jobs, carriers, and spouses' time in housework. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 381–390.
- BUDA, B. (1974): *A Közvetlen Emberi Kommunikáció Szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Szakkönyvtár. Budapest.
- CALDERA, Y. M., HUSTON, A. C. and O'BRIEN, M. (1989): Social interactions and play patterns of parents and toddlers with feminine, masculine and neutral toys. *Child Development*, 60, 70–76.
- CALLAN, V. J. and NOLLER, P. (1987): *Marriage and the Family*. Sydney: Methuen.
- CARVER, C. S. és SCHEIER, F. S. (1998): Pszichoszociális elméletek. In: C. S. CARVER és M. F. SCHEIER: *Személyiségpszichológia*, Budapest, Osiris.
- DEUTSCH, M. (1960): The effect of motivational orientation upon trust and suspicion. *Human relations*, 13, 123–139.
- DURKIN, K. (1985): *Television, Sex Roles and Children: a developmental social psychological account*. Milton Keynes and Philadelphia: Open University Press.
- DURKIN, K. (1986): Sex roles and the mass media. In: D. J. HARGREAVES and A. M. COLLEY (eds), *The Psychology of Sex Roles*. London, Harper and Row.
- DURKIN, K. (1997a): The development of gender. In: K. DURKIN: *Developmental Social Psychology: From infancy to old age*. Blackwell Publishers Inc USA.
- DURKIN, K. (1997b): The development of prosocial behavior. In: K. DURKIN: *Developmental Social Psychology: From infancy to old age*. Blackwell Publishers Inc USA.
- DURKIN, K. (1997c): Adulthood I: Development, Relationships, and Roles. In: K. DURKIN: *Developmental Social Psychology: From infancy to old age*. Blackwell Publishers Inc USA.
- ERIKSON, E. H. (1950): *Childhood and society*. (1st ed.) New York, Norton.
- ERIKSON, E. H. (1963): *Childhood and society*. (2nd ed.) New York, Norton.
- ERIKSON, E. H. (1968): *Identity: Youth and crisis*. New York, Norton.
- ERIKSON, E. H. (1980): *Identity and the life cycle*. New York, W. W. Norton.
- ERIKSON, E. H., ERIKSON, J. M. and KIVNICK, H. Q. (1986): *Involvement in old age*. New York, W. W. Norton.
- FAGOT, B. I. (1978): The influence of sex of child on parental reactions to toddler children. *Child Development*, 49, 459–465.
- FAGOT, B. I., LEINBACH, M. D. and O'BOYLE, C. (1992): Gender labeling, gender stereotyping, and parenting behaviors. *Developmental Psychology*, 28, 225–230.
- FARAGÓ, K. és JOÓ, A. (1982): A módosított fogolydilemma helyzet megoldása csoportban. *Pszichológia*, 2, 347–375.
- FERGE, Zs. (1999): Hogyan hatott a rendszerváltás a nők helyzetére? In: K. LÉVAI, R. KISS, T. GYULAVÁRI (szerk.): *Vegyesváltó. Pillanatképek nőkről és férfiakról*. Egyenlő Esélyek Alapítvány.
- GRZELAK, J. L. (1981): Social interdependence: do we know what we want to know? *Polish Psychological Bulletin*, 12, 125–135.
- GRZELAK, J. L. (1982): Preferences and cognitive process in social interdependence situation, In: V. DERLAGA and J. GRZELAK (eds.): *Cooperation and helping behavior: theory and research*, New York, Academic Press.
- GRZELAK, J. L., POPPE, M., CZWARTOSZ, Z. and NOVAK, A. (1988): „Numerical Trap” A new look at outcome representation in studies on choice behaviour, *European Journal of Social Psychology*, 48 (4), 143–159.

- HORNE, J. and LUPIR, E. (1987): Fathers' participation in work, family life and leisure: a Canadian experience. In: C. LEWIS and M. O'BRIEN (eds): *Reassessing Fatherhood: new observations on fathers and the modern family*. London: Sage.
- HORVÁTH A. (2000): A kétszemélyes konfliktusokat befolyásoló tényezők áttekintése. *Pszichológia*, 2, 181–212.
- HORVÁTH Gy. (1997): *Modern tesztelméletek alkalmazása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- H. SAS, J. (1988): *Nőies nők és férfias férfiak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HURRELMANN, K. (1994): *International Handbook of Adolescence*. Westport-London, Greenwood Press.
- HWANG, C. P. (1987): The changing role of Swedish fathers. In: M. E. LAMB (eds), *The Father's Role: cross-cultural perspectives*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- IDEMA, J., and POPPE, M. (1995): Perceived consensus of one's social value orientation in different populations in public and private circumstances, *European Journal of Social Psychology*, 25, 497–507
- JACKLIN, C. N., and MACCOBY, E. (1978): Social behavior at 33 month in same-sex and mixed-sex dyad. *Child Development*, 49, 557–569.
- KOTRE, J. (1984): *Outliving the self: Generativity and the interpretation of lives*. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press.
- LEUPTOW, L. B. (1985): Conceptions of masculinity and femininity: 1974–1983. *Psychological Report*, 57, 859–862.
- LEVINSON, D. J. (1986): A conception of adult development. *American Psychologist*, 41, 3–13.
- LIEBRAND, W. B. G., JANSEN, R. W. T. L., RIJKEN, W. M., and SUHRE, C. J. M. (1986): Might over morality: social values and the perception of other players in experimental games, *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 203–215.
- LORD, F. M. (1980): *Applications of item response theory to practical testing problems*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- LOSH-HESSEBART, E. (1987): Development of gender roles. In Ld. M. SUSSMAN, S. K. STEINMETZ (eds.), *Handbook of Marriage and Family*. New York–London, Plenum Press.
- MACCOBY, E. E., and JACKLIN, C. N. (1974): *The psychology of sex differences*, Stanford, Stanford University Press.
- McCLINTOCK, C. G. (1972): Social motivation - a set of propositions, *Behavioral Science*, 17: 438–454.
- McCLINTOCK, C. G. (1978): Social values: Their definition, measurement, and development, *Journal of Research and Development in Education*, 12, 121–137.
- McCLINTOCK, D. M., and LIEBRAND, W. B. G. (1988): The role of interdependence structure, individual value orientation and other's strategy in social decision making: A transformational analysis, *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 396–409.
- McCLINTOCK, C. G., and Van AVERMAET, E. F. (1982): Social values and rules of fairness, In: V. J., DERLAGA and J. L., GRZELAK (eds): *Cooperation and helping behaviour: Theories and research*, New York: Academic Press.
- MESSICK, D. M., and McCLINTOCK, D. M. (1968): Motivational basis of choice in experimental games, *Journal of Experimental Social Psychology*, 4, 1–25.
- MÉRŐ L. (1996): *Mindenki másképp egyforma, A játékelmélet és racionalitás pszichológiája*. Tericum.
- MISLEWY, R. J., and BOCK, R. D. (1990): *Bilog 3*. Scientific Software, Inc. Mooresville.

- MÜNNICH Á. (1998): Tudásfelmérés történelemből. In: VARGA L., és BUDAI Á., (szerk.). *Közoktatás-kutatás*. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, és MTA Pedagógiai Bizottsága, Budapest.
- MÜNNICH, I., MÜNNICH, Á. (1991): Antiszociális személyek viselkedése szociálpszichológiai kísérleti helyzetekben. *Kriminológiai és kriminálisztikai tanulmányok*, 307–352.
- NAGY B. (1993): Nők a vezetésben. *Szociológiai Szemle*, 3–4, 147–166.
- PARSONS, T., and BALES, R. F. (eds.) (1955): *Family Socialization and Interaction Process*. New York, Free Press.
- RANSCHBURG J. (1981): A nemek pszichológiai különbségének fejlődéslelektani kérdései I. *Pszichológia*, 2, 191–212.
- RANSCHBURG J. (1996): *A nő és a férfi*. Széchenyi Nyomda, Győr.
- RAPOPORT, A. (1966): *Two-person game theory: The essential ideas*. Ann. Arbor, Mich.: Univ. of Michigan Press.
- RAPOPORT, A. (1967): Exploiter, leader, hero and martyr: the four archetypes of the 2x2 game, *Behavioral Science*, Vol. 12.
- RAPOPORT, A., and CHAMMAH, A. M. (1966): The game of chicken. *American Behavioral Science*, 10, (3), Part 2, 10–28.
- RHEINGOLD, H. L., and COOK, K. V. (1975): The content of boys' and girls' rooms as an index of parents' behavior. *Child Development*, 46, 459–463.
- ROSENKRANTZ, P., VOGEL, S., BEE, H., BROVERMEN, I., and BROVERMAN, D. M. (1968): Sex-role stereotypes and self-concepts in college student. *Journal of Clinical Psychology*, 32, 287–295.
- RUBLE, D. N. (1983): The development of social-comparison process and their role in achievement-related self-socialization. In: E. T. HIGGINS, D. N. RUBLE and W. W. HARTUP (eds), *Social Cognition and Social Development: a socio-cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SOMLAI P. (1997): Nemi különbségek szocializációja. In: P. SOMLAI: *Szocializáció: A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina.
- STRENGLANZ, S. H., and SERBIN, L. A. (1974): Sex-role stereotyping in children's television programs. *Journal of Experimental Child Psychology*, 10, 710–715.
- TAKÁCS I., MÜNNICH I., MÜNNICH Á., és BUGÁN A. (1998): Társas orientáció és bűnözés. *Kriminológiai és Kriminálisztikai tanulmányok*, XXXV. Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet, Budapest.
- Van LANGE, P. A. M. (1992): Confidence in expectations: A test of triangle hypothesis. *European Journal of Personality*, Vol. 6, 371–379.
- Van LANGE, P. A. M., De BRUIN, E. M. N., OTTEN, W., JOIREMAN, J. A. (1997): Developmental of prosocial, individualistic, and competitive orientations: Theory and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 0000–0012.
- Van LANGE, P. A. M., and KUHLMAN, D. M. (1994): Social value orientations and impressions of partner's honesty and intelligence: A test of the might versus morality effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 126–141.
- WALBY, S. (1992): The „Declining Significance” or the “Changing Forms” of Patriarchy? In: V. M. MOGADHAM (esd.), *Trajectories of Patriarchy and Development*.
- WRIGHT, E. O., SHIRE, K., HWANG S. L., DOLAN M., AND BAXTER, J. (1992): The non-effects of class in the gender division of labor in the home: a comparative study of Sweden and the United States. *Gender and Society*, 6, 252–282.

*Formation of social orientations in adulthood
and their gender differences*

Social value orientation is an individual preference for certain outcomes for oneself and for the other person (McClintock, 1972, 1978; Messick és McClintock, 1968). In our study we applied a different kind typology of social orientation, based on Rapoport's mathematical approach (1966, 1967) concerning 2×2 games. Martyr, hero, leader and exploiter social orientations are defined as the person's preference for the outcomes for oneself and for the other person, which appears due to the psychological pressure characterizing the four games (Rapoport, 1966, 1967).

The first purpose of our study was to create the suitable scales to measure the four social orientations. Second, to examine how the four social orientations are shaped in adulthood. Third, to reveal the relationship between the four social orientations and gender. Fourth, to reveal the gender differences during adulthood.

As the result of our research we create four independent, reliable, valid scales to measure the four social orientations, which fit the two-parameter logistic model. According to our results the mean of martyr social orientation is lower among women than among men. However, the mean of martyr social orientation gets higher among women and the mean of exploiter social orientation gets higher among men with age. The mean of leader social orientation gets lower among men as well as among women with age.